

ÓZBEK XALIQ ÁSBAPLARI HÁM OLARDIŇ TÚRLERI

Genjebaeva Nursulw Asqarbay qızı

Orazalieva Raziya Romanovna

Qaraqalpaq Mámlektetlik Universiteti.

[https://doi.org/ 10.5281/zenodo.15428950](https://doi.org/10.5281/zenodo.15428950)

Anotatsiya. Bul maqalada Ózbek xalıq ásbapları hám olardıń túrleri haqqında sóz etilgen.

Gilt sózler: ásbap, óner, mádeniy miyraslar, milliy.

UZBEK FOLK INSTRUMENTS AND THEIR TYPES

Abstract. This article discusses Uzbek folk instruments and their types.

Keywords: instrument, craft, cultural heritage, national.

УЗБЕКСКИЕ НАРОДНЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ И ИХ ВИДЫ

Аннотация. В статье рассматриваются узбекские народные инструменты и их виды.

Ключевые слова: орудия труда, ремесла, культурное наследие, национальный.

Ózbek muzıka kórkem óneri - ayırıqsha, tereń túbirlerge iye hám xalıq ruwxıylıg`ın ańlatıwshı bay miyraslar bolıp tabıladı. A`sbaplar bolsa bul kórkem ónerdiń eń zárúrli materiyalıq quralı bolıp tabıladı. Saz-a`sbaplar - bul muzıka jaratıwda qollanılatug`n ásbaplar bolıp, olar járdeminde nama, ritm hám dawıslar payda etiledi. Ózbek xalıq saz a`sbapları áyyemgi zamanlardan tap házirgi ku`nge shekem túrli bayramlar, dástúrler, jıyınlar hám dóretiwshilik shıǵıwlarında isletilip kelinesi. Ózbek xalıq a`sbapları ádetde úsh tiykarǵı gruppaga bólinesi:

1)Tarlı a`sbaplar 2) Urma a`sbaplar: 3) Nápesli a`sbaplar:

1)Tarlı ásbaplar: Bul a`sbaplar sımalar (tarlar) ni shertiw yamasa tartiw arqalı dawıs shıǵaradı.

“Duwtar” - eki tarlı, eń ataqlı a`sbaplardan biri, jeńil hám lirik namalar orınlanıwında keń qollanıladı. Fergana hám Buxara aymaǵında keń tarqalǵan.

“Tanbur” - uzaq tariyxı bar, maqom orınlanıwında qollanıladı, quramalı maqom dóretpelerin shertiw ushın arnalǵan, tariyxıy asbap.

“Rubab” - kóbirek Xorezmde keń qollanıladı, bay dawısqa iye bolıp, kóbirek Xorezm wálayatında ataqlı.

“Girjek” - oq jayǵa uqsalǵan asbap, lirik namalar ushın, jumsaq , júrekke jaqın sesler uyǵınlıǵın shıǵaradı.

2)Uрма ásbaplar:

Soqqı urıw arqalı dawıs shıǵaradı. Ritm tıykari retinde xızmet etedi.

“Da`p” - eń keń tarqalǵan urıp shertiletug`in a`sbaplardan biri.

“Nog`ora” - kóbirek er adamlar tárepinen toy hám bayramlarda shertiledi tiykarinan saltanatlı dástúrler hám toylarda qollanıladı.

“Shań” - sımalarǵa soqqı urıw beriw arqalı atqarıladi, sımli asbap bolıwına qaramay, oǵan urıw arqalı dawıs shıǵarıladi.

3)Nápesli asbaplar:

Bul a`sbaplarda hawa arqalı dawıs payda etiledi.

“Nay” - áyyemgi hám ilahiy ruwxta dawıs shıǵarıwshı a`sbap. Áyyemgi hám lirik namalar orınlanıwında zárúrli rol oynaydı.

“Karnay” -Toylar, bayramlar, saltanatlı dástúrlerde qollanıladı.

“Surnay” - nama atqarıw ushın arnalǵan, kóbirek toylar hám bayramlarda esitiledi, kúshli hám biyik dawıslı a`sbap bolıp, xalıq seyilleri hám toylarda shertiledi.

Ózbek xalqı ásirler dawamında bay mádeniy miyraslardı jaratıp, onı áwladan -áwladqa ótkerip kelip atır. Bul miyraslardıń zárúrli bólimlerinen biri bul - xalıq muzıkası bolıp tabıladı.

Muzıka xalıq ruwxıylıǵ`ınıń ańlatpası, ómiriniń ajıralmaytuǵın bólegi bolıp tabıladı.

Muzıkanın mazmunın ashıp beretuǵın eń zárúrli qurallardan biri bolsa bul - xalıq a`sbapları bolıp tabıladı.

Olar tek ǵana kórkem óner, bálkim tariyx, úrp-ádet hám xalıq oylawınıń ańlatpası bolıp tabıladı. Ózbek xalıq saz a`sbapları áyyemnen dástúrler, bayramlar, xalıq jıyınları hám xojalıq turmısında keń paydalanılǵan. Olar járdeminde xalıq óz sezimlerin, quwanış hám ǵamların an`latqan. Hár bir a`sbap ayırıqsha dawıs hám atqarıw usılına iye bolıp, muzıka mádeniyatında óz ornına iye. A`sbaplar milliy muzıkanın qalıplesiwi, rawajlanıwı hám saqlanıwında zárúrli qural retinde xızmet etken. Muzıka - insan kewiliniń eń tereń, názik sezimlerin ańlatıwshı kórkem óner tu`ri bolıp tabıladı. Hár bir xalıqtın ayırıqsha muzıkası bolǵanı sıyaqlı, bul muzıkanı jaratıwda hám ańlatıwda tiykarǵı qural bolǵan a`sbaplar da sol xalıqtın milliy qádiriyatların, ruwxıylıǵ`ın hám mádeniyatın kórsetedi.

Ózbek xalıq muzıkasınıń da ajıralmaytuǵın bólegi bul - xalıq a`sbapları bolıp tabıladı.

A`sbaplar ásirler dawamında xalıq turmısı, úrp-ádeti, dástúrleri hám dóretiwshilik iskerliginde tiykarǵı orın iyelep kelgen. Toy hám bayramlarda karnay -surnaydıń ku`shlı dawısı, lirik namalar orınlanıwında duwtardıń jumsaq sesler uyǵınlıǵı, dástúrlerde da`ptin` dawısı - bulardıń barlıǵı xalıq ruwxıylıǵ`ınıń muzıkadaǵı sa`wlesi bolıp tabıladı. Tap usı tárepler sebepli a`sbaplardı xalıq muzıkasınıń " júregi" dep ataw múmkin. Ózbek xalıq saz a`sbapları túrli túrlerge bólinedi. Tarlı a`sbaplar (duwtar, tanbur, girjek) tiykarlanıp nama shertiw ushın qollanıladı. Urip shertiletug`in a`sbaplar (da`p, nog`ora ) bolsa ritmik tiykarlılıq beredi. Nápesli a`sbaplar (nay, ka`may, surnay) bolsa kóbirek bayramǵa say hám saltanatlı ruwxtni ańlatadı.

Hár bir a`sbap ayırıqsha dawısı, atqarıw usılı hám dúzilisine iye bolıp, olardıń hár biri xalıq dóretiwshiliginiń jemisi esaplanadı.

A`sbaplar xalıqtın turmısı menen bekkem baylanıslı bolǵan. Olar arqalı xalıq óz quwanış hám ǵam-uwayımın ańlatqan, óz tariyxın atqarg`an. Ásirese, maqom kórkem ónerinde duwtar, tanbur hám girjekler dóretpeler atqarılıwınıń ajıralmaytuǵın bólegi esaplanadı. Olar arqalı quramalı hám joqarı estetik mazmunlı muzıkalar jaratılǵan.

Búgingi kúnde xalıq a`sbapları tek ǵana dástúriy kórkem ónerde, bálkim zamanagóy muzıkalıq dóretpelerde de keń qollanılıp atır. Estrada hám pop muzıkası úlgerinde duwtar, da`p sıyaqlı a`sbaplardan paydalanılıwı bul ásbaplardıń zamanagóy kórkem ónerge iykemleskenin kórsetedi. Bul bolsa xalıq a`sbaplarınıń máńgiligin, olardıń mudamı aktual bolıp qalıwın tastıyıqlaydı.

Ózbekstan bay muzıka miyraslarına iye mámleketlerden biri bolıp, xalıq saz a`sbapları bul miyraslardıń eń jaqtı ańlatpalarınan esaplanadı.

Áyyemgi zamanlardan baslap hár bir region óziniń ayırıqsha saz-a`sbap mádeniyatın qalıplestirgen. Bul ayırmashılıqlar atqarıw usılı, a`sbap túrleri, nama xarakteri hám mádeniy kontekstte ayqın kórinetuǵın boladı.

Ózbekstannıń túrli regionlarında a`sbaplardıń túrleri hám isletiliw usılları menen birinen parıq etedi:

1)Xorezmde qollanılutug`in a`sbaplar óziniń kúshli hám emotsional sesler uyǵınlıǵı menen ajralıp turadı. Rubab hám shań ásbapları ayırıqsha tárzde, tez tempda hám quramalı namalar menen atqarıladi. Ayırıqsha “Lazgi” oynları tap usı a`sbaplar menen baylanisqan. Rubabda tezlik hám texnikalıq uqıp joqarı dárejede. Da`p kúshli soqqı urıwlar menen shertilip, ritmik energiya beredi.Surnay -karnay toy hám ǵalabalıq bayramlar orayında boladı.

2)Buxara a`sbapları tiykarinan maqom kórkem óneri menen baylanislı. Bul jerde atqarılutug`in namalar elegant, tinish hám psixik sesler uyǵınlıǵı menen bayıtılǵan. A`sbaplar ayırıqsha sáykeslikte shertiledi. Tanburda namalar sozılǵan, filosofiyalıq sezimi kúshli. Nayda psixik hám ilahiy mazmun ańlatıladi. Girjek lirik sesler uyǵınlıǵında qollanıladi.Buxarada tanbur hám da`p kóbirek qollanıladi.

3)Fergana muzıka mektepi jumsaq, názik, lirik namalar menen ataqlı. Duwtar eń kóp qollanılutug`in a`sbap bolıp, bul aymaqta tiykarlanıp áyeller tárepinen shertiledi. Duwtar namalarında sezim, ápiwayılıq hám shıyrın sesler uyǵınlıǵı hu`kimran. Sheńber tek ǵana ritmik, bálkim nama orınlanıwına da járdem beredi.Girjek lirik dawısı menen duetlarde keń tarqalǵan.

4)Tashkent mektep basqa aymaqlar usılınan tásirleengen, biraq ayırıqsha zamanagóylyq hám atqarıw jeńilligine iye. Bul jerde xalıq a`sbapları tez-tez estrada muzıkası menen uyqastırıladi. Ásbaplar aralas ansamblarde qollanıladi. Ataqlı xalıq namaları qayta isletiliniip, a`sbaplar menen janlandırıladi.

5)Qubla aymaqlarda a`sbaplar kóbirek xalıq úrp-ádetleri, ásirese toy, dástúr hám seylerde aktiv qollanıladi. Nog`ora hám surnaydıń kúshli dawısı bul aymaqqa ta`n bolıp tabıladi. Nog`ora hám surnay birgelikte shalıp, toparlıq keyip jaratadi. Namalar ádette oying`a baǵdarlangan, ritmik bolıp keledi.

Ózbekstannıń hár bir aymaǵında xalıq a`sbapları ayırıqsha rawajlangan. A`sbaplar tek ǵana muzıka jaratıw quralı, bálki xalıq ruwxıylıǵ`ınıń, mádeniyatınıń, tariyxıy yadınıń hákisi bolıp tabıladi. Olardıń atqarıw usılı, dawısı hám isletiliw jayları regionǵa qaray parıq etedi. Bul túrme-túrlık ózbek muzıka kórkem óneriniń ayırıqshalıǵın su`wretleydi. Ózbek xalıq a`sbapları - bul milliy kórkem ónerimizdin` ajıralmaytuǵın hám bahasız baylıǵı bolıp tabıladi. Hár bir a`sbap xalıq ruwxıylıǵ`ın, tariyxın, estetik qarawların sáwlelendiredi. Olarǵa itibar beriw, olardı úyreniw hám saqlaw - milliy ózlikti saqlawdıń zárúrli shárti bolıp tabıladi. Búgingi kúnde bul a`sbaplar zamanagóy kórkem ónerge de uyqaslastirilmaqta, bul bolsa olardıń máńgiligin taǵı bir ma`rte tastıyıqlaydı.

Ózbek xalıq ásbapları (ózbekshe: Ózbek xalıq saz ásbapları) - bul ózbek milliy muzıka mádeniyatınıń ajıralmaytuǵın bólegi bolıp, áyyemgiden xalıq arasında keń tarqalǵan. Ózbek muzıka mádeniyatı - bul xalıqtıń kóp ásirlik tariyxı, turmıs tárizi, arzıw-úmitleri, estetik qarawları kórsetilgen mádeniy ǵáziyne esaplanadı. Ol túrli janrlar, usıllar, atqarıw dástúrleri hám saz ásbapları arqalı qalıplesken. Ásirese, xalıq saz ásbapları bul mádeniyat ajıralmaytuǵın bólegi esaplanadı.

Xalíq saz ásbapları maqom, folklor, dástúr muzıkası, hám xalíq qosıqlarınıń tiykarǵı atqarıwshısı bolıp tabıladı. Tanbur, duwtar, girjek - maqom muzıkasınıń ajıralmaytuǵın bólegi.

Da`p, rubab, nay - xalíq qosıqların tolıqlawshı tiykarǵı ásbaplar. Yaǵnıy, ásbaplar bolmasa, bul muzıkalıq janrlar tolıq bolmaydı.

Ózbek xalíq ásbapları - bul xalqımızdın ásirler dawamında qalıplesken muzıkalıq mádeniyatınıń ajıralmaytuǵın bólegi. Bul ásbaplar áyyemginen xalıqtın turmıs tárizi, dástúrleri, ruwxıylıǵ`ı hám sezimleri menen baylanıslı halda júzege kelgen. Olardıń payda bolıwı tikkeley xalıqtın mıtajlıǵı, estetik qarawları hám ruwxıy turmısı menen bekkem baylanıslı. Ózbek xalíq ásbaplarınıń ayırımları neolit hám bronza dáwirlerine barıp taqaladı. Arxeologik qazılmalar nátiyjesinde áyyemgi etpe (tarlı) hám u`plep shertiletug`in a`sbaplardıń prototiplari tabılǵan. Áyyemgi So'g'd, Baxıtriya, hám Xorezm mádeniyatlarında muzıka kórkem óneri rawajlangan bolıp, bul mádeniyatlarda duwtarǵa uqsas tarlı ásbaplar, nayg`a uqsas u`plep shertiletug`in ásbaplar ámeldegi bolǵan. Orta ásirlerde, ásirese, Temuriylar dáwirinde muzıka kórkem óneri joqarı shıǵa shıqqan. Tap usı dáwirde a`sbaplar jetiliskeń hám mártebe kórkem óneri menen uyqaslasqan.

Xalíq ásbapları áwele átirap -ortalıqtaǵı tábiyiy materiallar tiykarında tayarlangan: Nay - qamıstan. Duwtar, tanbur - aǵash, teri, jipek yamasa at tuyag`ınan tayarlangan tarlardan. Da`p - aǵash do`ngelek, teri hám temir zangrovlar. Girjek - aǵash, teri hám oq jaylı sımlar. Hár bir ásbap ápiwayı qural retinde emes, bálkim psixik hám estetik ańǵarıw quralı retinde qaralg`an. Ózbek xalíq ásbapları - bul xalıqtın ótken zamanınan kiyatırǵan, tábiyiy ortalıq hám turmıslıq mıtajlıklar tiykarında jaratılǵan, bay tariyxıy hám mádeniy miyraslar bolıp tabıladı. Olardıń payda bolıwı toslan emes, bálkim xalıqtın psixik, estetik hám dástúriy turmısı menen tıǵız baylanıslı bolıp tabıladı. Ásbaplardıń hár biri óziniń tariyxı, mazmunı hám wazıypası menen ajralıp turadı hám de ózbek muzıka mádeniyatınıń búgingi kúnde de ajıralmaytuǵın bólegi bolıp tabıladı.

Ustaz -shákirt dástúri. Kóplegen xalíq a`sbapları ustazlardan shákirtlerge awızsha dástúr arqalı ótedi. Hár bir a`sbaptın ayırıqsha atqarıw usılı hám elegantlıǵı bar. Bul kórkem óner ásirler dawamında ózgermey, óz zamanına maslasıp kelip atır. Hár bir ásbap xalıqtın ishki dúnyası, ruwxıylıǵ`ın ańlatadı. Duwtardıń názik sesler uyǵınlıǵı, girjektiń shing`iriy dawısı - tınıshsızlanıw, sheńberdiń ritmi - turmıslıq energiya. Ózbek xalíq ásbapları - bul jaysha muzıka quralları emes, bálkim xalıqtın tariyxı, ruwxıylıǵ`ı, úrp-ádeti, hám mádeniy oylawı menen ajıralmas baylanısqa tiri miyraslar bolıp tabıladı. Sol sebepli, olar o`zbek milliy mádeniyatınıń ajıralmaytuǵın bólegi esaplanadı. Ózbek xalíq ásbapları - bul tek ǵana muzıkalı qural, bálkim xalıqtın tariyxıy yadı, estetik qarawları hám turmıs filosofiyasınıń tımsalı bolıp tabıladı. Olar ózbek xalqınıń mádeniy miyrasları, úrp-ádetleri, dástúrleri hám kúndelik turmısı menen bekkem baylanıslı. Xalíq a`sbapları ózbek milliy kórkem óneriniń ajıralmaytuǵın bólegi bolıp tabıladı.

Hár bir ásbap - xalíq ruwxıylıǵ`ınıń dawısı: Duwtar - muhabbat hám sadıqlıq tımsalı, Girjek - tınıshsızlanıw hám sezim-sezimler ańlatpası, Tanbur - joqarı psixik-estetik muzıkasınıń ásbapı, Maqom kórkem óneriniń joqarı forması - Shashmaqom – tiykarinan milliy a`sbaplar arqalı atqarıladı.

Ózbek xalqınıń jumıs, dem alıw, mıymandoslıq, seyil-toy turmısında ásbapları mudami qatnasıp kelgen.

Hátte ápiwayı aqshamlarda da duwtar shertip, qosıq aytıw - shańaraq hám doslar sheńberiniń ajıralmaytuǵın bólegi bolǵan. A`sbaplar adamlar ruwxıylıǵına unamlı tásir etken, olardı ruwhlantırǵan, tásele bergen. Ózbek xalıq ásbapları - bul millet ruwhinin` tımsalı, mádeniyat júregi, úrp-ádet hám dástúrlerdin sesler uyǵınlıǵı aynası bolıp tabıladı. Olar xalıqtın turmıs tárizin bezep, ayırıqsha tu`rli-tu`slilik baǵıshlaydı. Sol sebepli, bul ásbaplar tek ǵana muzıkalıq, bálkim ruwxıy hám bilimlendiriw qádiriyat retinde mudamı qa`dirlenip kelip atır.

Ózbek asbap atqarıwshılıǵı - bul ózbek xalqınıń kóp ásirlik kórkem óner dástúrlerine tayaniwshi, uqıp, psixik sezim hám estetik talǵam muwapıqlıǵınan ibarat kem ushraytuǵın mádeniy miyraslar bolıp tabıladı. Bul kórkem óner túri tek ǵana muzıkalıq ijroni, bálki xalıqtın tariyxıy yadı, ruwxıy álemi, hám turmıs filosofiyasın bildiredi.

Ózbek asbap atqarıwshılıǵı tariyxı áyyemgi Shıǵıs muzıka mádeniyatınıń ajıralmas bólegi bolıp kelgen. Atqarıwshılıq kórkem óneri: Zardushtiylik dáwirinen baslap ámeldegi bolǵan diniy hám dástúr muzıkalarında kórinetuǵın bolǵan. Mártebe kórkem óneriniń rawajlanıwı menen joqarı professional dárejege kóterilgen. Shashmaqom mektep arqalı a`sbap atqarıwshılıǵı joqarı formaǵa iye bolǵan. Ózbek asbap atqarıwshılıǵı basqa muzıka mádeniyatlarınan bir neshe tárepler menen ajralıp turadı: Improvizaciyaǵa baylıǵı - hár bir ijroda artist óz sezimlerin erkin bildiredi. Atqarıw usılınıń aymaqlıq reń-baranglıǵı - hár bir wálayat, hátte hár bir mektepte ayırıqsha atqarıwshılıq usılları bar. Atqariwda psixik jaǵdaydın ústinligi – tek ǵana texnika, bálkim kewil qatnasıwı da zárúrli esaplanadı. Juwmaq etip aytqanda, xalıq saz a`sbapları - bul ózbek milliy muzıkasınıń joni, sezimi hám ańlatpası bolıp tabıladı. Olar arqalı xalıq ózin teńitedi, mádeniyatın saqlaydı hám áwladlarǵa jetkeredi. Sol sebepli biz bul bahasız baylıqtı tereń úyrenishimiz, asırawımız hám keyingi áwladlarǵa miyraslar etip qaldırishimiz zárúr.

REFERENCES

1. Tajimuratova S. BASQARIW DÁREJESIN ILIMIY DÁREJEDE RAWAJLANDIRIW //Modern Science and Research. – 2025. – T. 4. – №. 4. – C. 88-91.
2. Rzamuratov Z., Saparniyazov Q., Tajimuratova S. MÁDENIYAT ORAYINIŇ PAYDA BOLIWI HÁM OLARDIŇ ISKERLIGI //Modern Science and Research. – 2024. – T. 3. – №. 6. – C. 86-90.
3. Orazalieva R., Genjebaeva N. QARAQALPAQ MILLIY MUZIKA JÁMIYETINIŇ MÁDENIY ÓZINE TÁN QÁSIYETLERI //Modern Science and Research. – 2024. – T. 3. – №. 12. – C. 155-161.
4. Orazalieva R., Genjebaeva N. BAQSISHILIQ KÓRKEM ÓNERINIŇ ÓZGESHELIKLERI //Modern Science and Research. – 2024. – T. 3. – №. 11. – C. 388-389.